

ความท้าทายของชุมชนท่ามกลางการพัฒนาสู่ความทันสมัย

Challenges of Communities among the Modernization Development

ทิพย์สุดา พุดจรัส¹
Tipsuda Putjorn

Abstract

The process of globalization causes modernization to spread throughout the world. World citizens aim to change from “developing” to “developed.” At present, the world’s superpowers which are the model of modern development have faced the economic crisis. Many countries are severely affected. Consequently, Thailand established the National Economic and social development Plan Volume 11, putting emphasis on creating immunity for rapid change in economic and social aspects both domestically and internationally. Communities are now facing three important challenges: 1) choosing between denial and acceptance of development from the government, 2) developing themselves to become a successful community like others, and 3) strengthening themselves. If communities can forecast their own future and control their development, the communities will be stronger and can create a balance between maintaining their original existence and accepting the new things. These will lead to sustainable community development.

Keywords : Modernization development, hallenge of community

บทคัดย่อ

กระบวนการโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลให้เกิดการแพร่กระจายทฤษฎีความทันสมัยไปทั่วโลก ประชาคมโลกต่างมุ่งพัฒนาจากสภาพล้าหลังไปสู่สภาพที่ก้าวหน้า ปัจจุบันประเทศมหาอำนาจของโลกที่เป็นต้นแบบการพัฒนาที่ทันสมัยได้ประสบปัญหาเศรษฐกิจถดถอย ทำให้ประเทศต่างๆ ทั่วโลกได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ส่งผลให้ประเทศไทยได้กำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ให้มุ่งเน้นการสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคม

¹ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อาจารย์ประจำสาขาวิชาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร
วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี

Assistant Professor, Community Management Program, Faculty of Management Sciences, Silpakorn University,
Phetchaburi IT campus

ทั้งภายในและภายนอกประเทศที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จึงเกิดความท้าทายของชุมชนที่ต้องพัฒนาตนเองให้เข้มแข็งใน 3 ลักษณะ คือ 1) ความท้าทายของชุมชนในการเลือกปรับหรือปฏิเสธการพัฒนาของภาครัฐ 2) ความท้าทายของชุมชนให้พัฒนาเป็นเหมือนชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จ และ 3) ความท้าทายของชุมชนพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็ง หากชุมชนสามารถรู้อนาคตของตนเองและควบคุมทิศทางการพัฒนาตนเองได้ ชุมชนจะมีความเข้มแข็งและสามารถสร้างสมดุล ระหว่างการดำรงคงอยู่ของสิ่งที่มีอยู่เดิมกับการรับสิ่งใหม่ อันนำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างมั่นคงและยั่งยืน

คำสำคัญ: การพัฒนาสู่ความทันสมัย ความท้าทายของชุมชน

การพัฒนาสู่ความทันสมัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาประเทศ

ทฤษฎีการพัฒนาที่ถูกคิดขึ้นจากโลกตะวันตกได้แพร่กระจายและมีอิทธิต่อวิถีคิดของชนชั้นนำของประเทศไทย ผ่านกระบวนการโลกาภิวัตน์ (globalization) ซึ่งได้แพร่กระจายภาวะทันสมัยจากสังคมหนึ่งออกไปเป็นภาวะของโลก นั่นคือ ทุกส่วนในท้องที่ในโลกนี้ผูกพันกันเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องและเกี่ยวข้อง ส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน (ทิตยา สุวรรณชฎก, 2543, น. 182) ไม่ว่าประชาคมโลกจะอยู่ ณ จุดใด สามารถรับรู้สัมผัสหรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวางอันเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศ (สุริชัย หวันแก้ว, 2547, น. 166) โดยทฤษฎีความทันสมัย (modernization theory) มีพื้นฐานความคิดที่ว่า สังคมทั้งหลายย่อมพัฒนาจากสภาพล้าหลังไปสู่สภาพที่ก้าวหน้าขึ้น โดยมีสังคมยุโรปและอเมริกาเป็นแบบอย่างของสังคมที่ก้าวหน้า ความทันสมัยเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงในส่วนต่างๆ ของสังคม คือระบบเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเชื่อของคนในสังคม (จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2547, น. 173) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในลักษณะความเจริญรุ่งเรืองตามสมัย โดยเฉพาะตามอย่างประเทศตะวันตกนี้ มักจะเน้นความเจริญในด้านวัตถุหรือเห็นได้จากวัตถุ เช่น การมีห้างสรรพสินค้าทันสมัยเหมือนในต่างประเทศ การใช้โสตทัศนูปกรณ์ประกอบการเรียนการสอนเหมือนในชั้นเรียนของต่างประเทศ เป็นต้น (บรรเทิง พาพิจิตร, 2547, น. 189)

การพัฒนาที่มุ่งเน้นความทันสมัยผ่านกระบวนการโลกาภิวัตน์ ได้สร้างมาตรฐานอารยธรรม โดยถือว่า โลกมนุษย์ซึ่งครอบคลุมทุกระดับสังคมตั้งแต่บุคคลไปจนถึงสังคมนานาชาติจะอยู่ภายใต้ภาวะการมีปฏิสัมพันธ์ (interaction) โดยอารยธรรมตะวันตก หรือระบบวัฒนธรรมตะวันตกเป็นแบบชีวิตที่แพร่ขยายและได้รับการยอมรับไปทั่วโลก ดังนั้นภาวะการกระจายของระบบวัฒนธรรมตะวันตก จึงเป็นภาวะทันสมัยที่มีอำนาจแพร่กระจายโดยไม่มีการขัดขวางต่อต้าน กลายเป็นตัวแบบที่ทุกชุมชนทั่วโลกนำไปประพจน์ปฏิบัติ อาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมตะวันตก (Western culture) ได้กลายเป็นวัฒนธรรมหลักแล้ว วัฒนธรรมของชุมชนต่างๆ กลายเป็นวัฒนธรรมย่อย (subculture) ที่ต้องมีการดัดจริตตาม

กระแสหลัก (ทิตยา สุวรรณะชฎก, 2543, น. 183-184) หลายประเทศทั่วโลกต่างมุ่งหวังพัฒนาประเทศให้เข้าสู่ภาวะความทันสมัย ที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลัก ด้วยการมีโครงสร้างเศรษฐกิจที่ทันสมัยแบบสังคมอุตสาหกรรม และการสร้างชุมชนเมืองให้เกิดขึ้นโดยกระบวนการสำคัญ คือ การกลายเป็นอุตสาหกรรม (industrialization) และการกลายเป็นเมือง (urbanization) (สนธยา พลศรี, 2545, น. 212) นอกจากนี้ นักสังคมวิทยา Anthony Giddens ได้กล่าวถึงภาวะความทันสมัยว่า เมื่อมนุษย์เข้าสู่ภาวะความทันสมัย มนุษย์มีโอกาเลือกและตัดสินใจตามความต้องการของตนเองมากขึ้น มีโอกาสสร้างอัตลักษณ์ของตนเองได้มากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงในรูปสถาบัน ทั้งในส่วนของรัฐและสถาบันทางเศรษฐกิจ เกิดเป็นรัฐสมัยใหม่และระบบทุนนิยมโลก เกิดพลังขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เช่น กระบวนการประชาธิปไตย และเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เป็นต้น (สุภางค์ จันทวานิช, 2553, น. 261)

ทฤษฎีการทำให้เป็นสมัยใหม่แบบสังคมตะวันตก ได้แพร่กระจายอย่างมากช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกาชนะสงครามกับเยอรมนีและญี่ปุ่น ซึ่งสหรัฐอเมริกามีความมั่นใจในระบบเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของตนเองเต็มที่ และมีอำนาจมากทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมือง จึงคิดและเสนอว่าแนวทางการพัฒนาของตะวันตกแบบของตนเอง โดยเฉพาะแนวทางประชาธิปไตยทุนนิยม เป็นรูปแบบสังคมสมัยใหม่ที่ทุกสังคมควรจะเอาตามอย่าง ทุกประเทศที่อยากจะเจริญจะต้องทำให้สังคมและวัฒนธรรมของตนเองเป็นแบบตะวันตก (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553, น. 17) ประเทศไทยซึ่งอยู่ในกลุ่มประเทศที่ล่าช้าและต้องการพัฒนาให้เป็นเหมือนสังคมตะวันตก รัฐบาลไทยในยุคสมัยนั้นจึงตัดสินใจดำเนินการพัฒนาประเทศตามแนวทางขององค์การสหประชาชาติ และได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2504 มุ่งเน้นการจัดสรรทรัพยากรของรัฐบาล ในการสร้างและปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ทางหลวง เขื่อน ไฟฟ้า รถไฟ และโทรคมนาคม เน้นการลงทุนด้านอุตสาหกรรม ประเภทสินค้าสำเร็จรูปและการผลิตทางการเกษตร และส่งเสริมการพัฒนาสุขภาพและการศึกษาของประชาชน โดยเฉพาะในชั้นอุดมศึกษาส่วนภูมิภาค ได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่และมหาวิทยาลัยขอนแก่นขึ้น (สมพงษ์ ดุลยอนุกิจ, 2549, น. 159)

การพัฒนาให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกได้มีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศไทย ที่มุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญเรื่อยมา และมีวิวัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องภายใต้สถานการณ์และเงื่อนไข ตลอดจนบริบทการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยเฉพาะในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ได้สรุปผลการพัฒนาในระยะที่ผ่านมาว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน” ซึ่งเป็นลักษณะการพัฒนาที่ขาด “ความสมดุล” กล่าวคือ มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจและไม่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนา “คน” และ “สภาวะแวดล้อมทางสังคมของสังคมไทย” (สมพงษ์ ดุลยอนุกิจ, 2549, น. 168) ส่งผลให้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 จึงเป็นจุดเปลี่ยนกระบวน

ทัศน์ของการวางแผนที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ตามแนวพระราชดำรัส “เศรษฐกิจพอเพียง” มี “การพัฒนาแบบองค์รวม” และเริ่มให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคีการพัฒนา ต่อมาในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 และฉบับที่ 10 ได้น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ ผลการพัฒนาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตลอดระยะเวลาเกือบ 50 ปี ที่ผ่านมามีความสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า ยกระดับการพัฒนาประเทศไทย จากที่เคยอยู่ในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา ไปอยู่ในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา ประชาชนมีคุณภาพชีวิตและรายได้ดีขึ้น มีอายุยืนยาว และมีการศึกษาสูงขึ้น การพัฒนาประเทศตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา ได้สร้างภูมิคุ้มกันให้เกิดขึ้นในสังคมหลายด้าน และนำพาประเทศรอดพ้นจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมได้หลายคราว อาทิ วิกฤตต้มยำกุ้งสินามิ และวิกฤตเศรษฐกิจโลก ในช่วงเวลาของการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 ประเทศไทยต้องเผชิญกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างกว้างขวาง จึงให้ความสำคัญต่อการทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุข คนชุมชน และสังคมมีความพร้อมเผชิญการเปลี่ยนแปลง และอยู่กับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นสุข เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมีความมั่นคง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความอุดมสมบูรณ์ และประเทศมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

ผลกระทบของการพัฒนาตามแนวทางสู่ความทันสมัยที่มีต่อชุมชน

นักทฤษฎีความทันสมัยบางคนเห็นว่า สังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ทุกสังคมจะเปลี่ยนไปในแนวทางเดียวกัน เช่น มีการเติบโตทางอุตสาหกรรม การกลายเป็นสังคมเมือง การเปลี่ยนแปลงในระบบครอบครัว จากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว เป็นต้น (จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2547, น. 174) ที่ผ่านมามีการที่ชนชั้นนำต้องการพัฒนาสังคมโดยการเร่งรัดสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความทันสมัย แต่กลับเกิดช่องว่างระหว่างเมืองและชนบทมากขึ้น และเกิดปัญหาสังคมต่างๆตามมา มีการแปรเกษตรกรรมแบบยังชีพเป็นเกษตรกรรมเพื่อขายและส่งออกมาไกลไป กลับส่งผลให้ชุมชนชนบทต้องพึ่งพาแหล่งผลิตอาหารภายนอกมากขึ้น (สุริชัย หวันแก้ว, 2547, น. 160) ยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันเกิดการหลั่งไหลทางวัฒนธรรมเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จนทำให้เกิดการทำลายคุณค่าและเอกลักษณ์ของสังคมนั้นๆ ไป การยอมรับวัฒนธรรมที่หลั่งไหลเข้ามาโดยไม่ไดกลั่นกรองให้รอบคอบ ทำให้ภาวะทันสมัย แต่ไม่มีอารยธรรมในหลายๆ อย่าง เช่น การหลงไหลในดนตรีโลกตะวันตก จนหลงลืมดนตรีพื้นเมือง การเชื่อในความรู้ของโลกตะวันตก จนลืมนิยามปัญหาท้องถิ่น การลุ่มหลงศิลปะต่างชาติจนหลงลืมและดูถูกศิลปะของไทย การบูชาเงินมากกว่าความดีความถูกต้อง (บรรเทิง พาพิจิตร, 2547, น. 191) นอกจากนี้

พบว่า ชุมชนชนบทไทยได้รับผลกระทบจากการพัฒนาสู่ความทันสมัย 3 ประการ (อรรถวิฑูรย์, 2549, น. 52-58) ดังนี้

1. ระบบความสัมพันธ์ในครอบครัว ทฤษฎีการพัฒนาสู่ความทันสมัยเชื่อว่า การลดน้อยลงของครอบครัวขยายมาสู่การเป็นครอบครัวเดี่ยวตามแบบตะวันตกถือเป็น “ความก้าวหน้า” ของการพัฒนา การมองว่าครอบครัวมีฐานะเป็นหน่วยการผลิตและการบริโภค เพื่อเพิ่มความมั่งคั่ง ทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจทำลายระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัว เริ่มจากการแยกครอบครัวเดี่ยว มาสู่การที่พ่อแม่ใช้เวลาส่วนใหญ่ในการทำงานหรือการผลิต เพื่อเพิ่มรายได้ ไม่มีเวลาดูแลลูกอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะเมื่อลูกถูกแยกให้เข้าสู่ระบบโรงเรียน เพื่อหาความรู้ ซึ่งเชื่อกันว่าความห่างเหินจะยิ่งทำให้ขาดตัวเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในครอบครัว

2. ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน และรัฐ-ชุมชน ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนซึ่งแน่นแฟ้นพึ่งพาตนเอง ได้ถูกกระทบจากการพัฒนาของรัฐในยุคทันสมัย ซึ่งรวมศูนย์การตัดสินใจและการจัดการด้านเศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ จากส่วนกลาง ทั้งด้านนโยบาย การวางแผนและการดำเนินงาน การจัดการทรัพยากร งบประมาณ ฯลฯ โดยกลไกดำเนินการที่สำคัญที่สุดคือ ระบบราชการ บทบาทหน้าที่และจำนวนข้าราชการซึ่งแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางมากที่สุดในงานพัฒนาทุกด้าน ทุกระดับท้องถิ่น เช่น เกษตร สาธารณสุข ศึกษาธิการ ทั้งระดับตำบล อำเภอ จังหวัด โดยรับนโยบายและแผนปฏิบัติการจากส่วนกลาง คือ กระทรวง กรม กอง จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ลงมาตามลำดับ ทำให้รัฐในฐานะของผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาแบบใหม่ ได้เข้ามาเป็น “ผู้จัดการ” การพัฒนาอย่างผูกขาด ประชาชนในสังคมชนบทยุคทันสมัยจะอยู่ในฐานะของ “ผู้รับ” ปลอมให้รัฐเป็นผู้จัดการ จึงปรากฏอยู่เสมอว่า เมื่อการพัฒนาของรัฐเข้าไปถึงชุมชน ความสัมพันธ์ของบุคคลในสาธารณกิจทั้งหลาย มักจะลดน้อยลง มีผลให้ประชาชนถูกตัดขาด หรือถูกกันออกจากกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการชุมชนด้วยตนเอง และไม่เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มอย่างมีเป้าหมายเพื่อส่วนรวม

3. ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ จากการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อความมั่งคั่ง มีการเข้าใจและจัดการกับระบบนิเวศเพื่อตอบสนองความต้องการของภายนอกเป็นหลัก นำไปสู่การใช้อย่างปราศจากการบำรุงรักษาและทดแทน พื้นฟู ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่บุคคลคิดว่าตนเอง ไม่ต้องอาศัยการกินอยู่จากธรรมชาติ แต่อาศัยรายได้ที่หามาได้ ระบบความสัมพันธ์แบบเอาความต้องการของมนุษย์เป็นหลัก ได้นำมาสู่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ

ความท้าทายของชุมชนท่ามกลางการพัฒนาสู่ความทันสมัย

สิ่งที่กล่าวมาข้างต้นอาจเป็นเพียงบทวิเคราะห์บางส่วนที่หยิบยกขึ้นมา เพื่อชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย ได้มีส่วนลดคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน และด้วยเหตุที่ภาครัฐไม่สามารถดำเนินการใดๆ ให้ชุมชนได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ ชุมชนถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาโอกาสและผลประโยชน์ และชุมชนต้องเป็นฝ่ายรับผลกระทบจาก

โครงการพัฒนาของภาครัฐมาอย่างต่อเนื่อง Lauer (1990, น. 256) กล่าวว่าเมื่อเกิดความรุนแรงมักสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น ลักษณะหนึ่งของความรุนแรงมีความจำเป็นในการนำมาลดความเข้มงวดของสังคม และความรุนแรงเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะส่งผลเฉพาะเจาะจงให้เกิดการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้แนวคิดของ สุริชัย หวันแก้ว (2547, น. 157) ได้จำแนกการเปลี่ยนแปลงของสังคม (social change) ตามแหล่งที่มาออกเป็น การเปลี่ยนแปลงจากภายใน (endogenous change) และการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก (exogenous change)

ประกอบกับทิศทางการพัฒนาของประเทศผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ที่ประเทศต้องสร้างภูมิคุ้มกันทั้งในระดับชุมชนและสังคม เพื่อสร้างความพร้อมเผชิญความเปลี่ยนแปลงจากภายในและภายนอกประเทศ อันเป็นผลจากกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งชุมชนไม่สามารถหลีกเลี่ยงการเผชิญกับการพัฒนาของภาครัฐที่มีแนวทางการพัฒนาสู่ความทันสมัยได้ แต่ชุมชนสามารถเป็นฝ่ายเลือกรับและเลือกปฏิเสธได้ ดังนั้นชุมชนจึงต้องเลือกเปลี่ยนแปลงตนเอง ด้วยกลไกภายในชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งพอที่จะตั้งรับและป้องกันการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ด้วยการทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาให้เข้มแข็งด้วยตัวของชุมชนเอง ผ่านการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน และชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ บนฐานทรัพยากรหรือทุนที่ชุมชนมีอยู่ แทนการรอคอยหรือคาดหวังโครงการพัฒนาของภาครัฐที่อาจส่งผลกระทบต่อชุมชน จึงมีความท้าทายที่มีส่วนสำคัญช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ชุมชนท่ามกลางการพัฒนาสู่ความทันสมัยใน 3 ลักษณะดังนี้

1. การเลือกรับหรือปฏิเสธการพัฒนาของภาครัฐ แนวทางการพัฒนาของภาครัฐผ่านโครงการพัฒนาทั้งในระดับประเทศ ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น การพัฒนาที่แยกส่วน การพัฒนาที่คิดจะพัฒนาโดยใช้ความน่าจะเป็นและความเหมาะสมต่อพื้นที่ต่างๆ บนฐานการคิดจากคนนอกชุมชน ผ่านองค์การของภาครัฐในระดับต่างๆ ที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการและความต้องการของคนในชุมชนได้ หน่วยงานภาครัฐมักเอาเงินงบประมาณเป็นตัวตั้ง แล้วบอกให้ชุมชนเสนอโครงการภายใต้เงื่อนไขต่างๆ แทนที่จะเป็นโอกาสแต่กลับกลายมีข้อจำกัดและเป็นอุปสรรคให้แก่ชุมชน ทำให้ชุมชนต้องเสนอโครงการที่ไม่ตรงกับสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริง การถูกบังคับหรืออาจเรียกได้ว่าภาวะจำยอมที่ต้องกระทำตามความต้องการของภาครัฐ ที่ชุมชนไม่อาจปฏิเสธได้ จึงเป็นปรากฏการณ์ที่ทุกชุมชนในประเทศไทยต่างประสบกันถ้วนหน้า ในภาวะเช่นนี้ จึงเป็นความท้าทายของชุมชน ที่ต้องกล้าตอบรับโครงการที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือปฏิเสธโครงการของรัฐที่อาจส่งผลเสียต่อชุมชนในระยะสั้นและระยะยาว ผ่านกลไกการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ด้วยการแสวงหาข้อมูลทำความเข้าใจเบื้องต้น และการเชิญผู้บริหารโครงการพัฒนามาชี้แจง หรือให้ซักถามจนได้ข้อมูลเพียงพอ เพื่อร่วมกันคิดและไตร่ตรองบนฐานข้อมูลที่รอบด้าน และใช้ประชาคมไตร่ตรองการตอบรับหรือการตอบปฏิเสธโครงการพัฒนาของภาครัฐ เพื่อแสดงถึงพลังของคนในชุมชนที่ได้ตัดสินใจร่วมกัน สิ่งเหล่านี้จึงมีส่วนสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนของตนเองได้

2. การพัฒนาให้เป็นเหมือนชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จ แนวคิดนี้เป็นแนวคิดตามกระแสสังคมแห่งการเรียนรู้ เนื่องจากปัจจุบันชุมชนต่างๆ ได้มีโอกาสเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่มีส่วนส่งเสริมการเรียนรู้แก่คนในชุมชน ผ่านหลายช่องทาง ได้แก่ การดูโทรทัศน์ที่หลายรายการให้ความรู้เกี่ยวกับชุมชนต้นแบบ ชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนพึ่งตนเอง ชุมชนพอเพียง อย่างกว้างขวาง การได้รับโอกาสไปศึกษาดูงานในพื้นที่ชุมชนต่างๆ และการประชุมแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกับองค์กรภาคีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน ทั้งในส่วนหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน หรือแม้แต่องค์กรชุมชน ล้วนเป็นช่องทางให้ชุมชนสามารถรับรู้ข้อมูลและเกิดการเรียนรู้แบบอย่างที่ดี (best practice) ของชุมชนต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนของตน ความท้าทายของชุมชนอยู่ที่การถอดบทเรียนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน หากทุกคนได้เข้าถึงข้อมูลและได้มีการถอดประสบการณ์เรียนรู้ร่วมกันได้ จะส่งผลต่อความรู้สึกตระหนักร่วม เห็นประโยชน์ร่วม และตัดสินใจร่วมว่าจะนำความรู้อะไรมาเป็นแนวทางพัฒนาชุมชนของตน ซึ่งแต่ละชุมชนจึงควรสร้างรูปแบบการพัฒนาเป็นของตนเอง ด้วยการเลือกและประยุกต์ความรู้ที่ได้มา กำหนดแนวทางการพัฒนาให้เหมาะสมกับบริบท และความพร้อมของชุมชน เพราะความสำเร็จของแต่ละชุมชนย่อมมีปัจจัยหนุนเสริมที่แตกต่างกันไป

3. การทำตัวเองให้เข้มแข็ง แนวคิดนี้ถือว่าเป็นความท้าทายที่สำคัญที่สุด ความเป็นชุมชนไม่ได้เป็นระบบปิดที่จะสามารถควบคุมทุกอย่างในชุมชนให้ไปในทิศทางของตนเองได้ ชุมชนมีความเคลื่อนไหวภายในและชุมชนมีการปฏิสัมพันธ์กับระบบภายนอก ปัจจัยแวดล้อมภายนอกย่อมต้องมีการเข้าออกหมุนเวียนในชุมชนอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่รับเข้ามาหากต่างคนต่างเลือกรับ ชุมชนนั้นจะพัฒนาอย่างไรทิศทางหรืออาจประสบปัญหามากมาย การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจึงควรสร้างกลไกทางสังคมให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ มีการพัฒนาทุกระบบอย่างสมดุล ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ศาสนา สาธารณสุข และวัฒนธรรม เป็นต้น ดังนั้นการทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในที่นี้ต้องรวมถึงระดับชาวบ้าน ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน ที่สามารถสร้างกลไกในการพัฒนาตนเอง ให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ มีกระบวนการทางสังคมที่จะช่วยคิดไตร่ตรอง วิพากษ์ แสดงความคิดเห็น เสนอแนะ และตัดสินใจร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ

การทำตนเองให้เข้มแข็งนอกจากปัจจัยด้านกลไกทางสังคม สิ่งที่สำคัญยิ่งที่จะเป็นตัวกำหนดทิศทางการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน คือทุนที่ชุมชนมีอยู่ ชุมชนต้องเริ่มจากการทบทวนตนเอง เพื่อค้นหาทุนที่เคยมี ทุนที่มีอยู่ และทุนที่จะไม่มีในอนาคต เพื่อวางเป้าหมายในการฟื้นฟู พัฒนา อนุรักษ์ ให้คงอยู่เพื่อรักษาความเป็นชุมชนของตนให้ยาวนานต่อไป หากทุนของชุมชนได้รับการจัดการที่มีประสิทธิภาพ จะกลายเป็นทรัพยากรสำคัญในการพัฒนาด้านต่างๆ ของชุมชนให้เข้มแข็งได้ เช่น การได้พื้นฟูภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชน ชุมชนสามารถนำทุนทางภูมิปัญญามาต่อยอดในการสร้างความช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยการรวมกลุ่มคนทอผ้า รวมกลุ่มคนปลูกใบหม่อน รวมกลุ่มคนเลี้ยงไหม สิ่งเหล่านี้ช่วยให้

เกิดผลผลิต สามารถสร้างรายได้ สร้างความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตน ซึ่งมีส่วนนำพาให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

ความเคลื่อนไหวของชุมชนท่ามกลางความท้าทายของการพัฒนาสู่ความทันสมัย

ปัจจุบันมีความเคลื่อนไหวของชุมชนต่างๆ ที่พยายามเรียนรู้ฝ่าฟันความท้าทายในลักษณะและสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกันไป ส่งผลให้หลายชุมชนสามารถก้าวผ่านความท้าทายกล้าจะปฏิเสธโครงการพัฒนาของภาครัฐ หรือการไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภาครัฐ แต่พยายามดิ้นรนด้วยตนเอง และเกิดกลไกการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ โดยนำตัวแบบการพัฒนาของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ มาปรับและประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนของตน ซึ่งล้วนขับเคลื่อนด้วยรูปแบบองค์กรชุมชน ที่ต่างมุ่งให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ อันเป็นการเพิ่มพลังทางปัญญา การจัดการกับปัญหาของตน และริเริ่มสร้างสรรค์กิจกรรมที่ยังประโยชน์ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น (นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร, 2547, น. 19) เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนที่สามารถก้าวเดินบนความท้าทายท่ามกลางการพัฒนาสู่ความทันสมัย จึงขอยกตัวอย่างชุมชน 3 แห่ง ดังนี้

มิติด้านเศรษฐกิจ การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ชุมชนสลักคอก เกาะช้าง จังหวัดตราด (ทิพย์สุดา พุฒจร, 2554, น. 58) พื้นที่เกาะช้างมีการพัฒนาพื้นที่แบ่งแยกออกเป็นสองส่วน คือ เกาะช้างใต้ มีสภาพความเป็นชุมชนดั้งเดิม มีวิถีชีวิตการทำประมง ทำสวน และสภาพพื้นที่เป็นป่าชายเลน บางชุมชนได้พัฒนาตนเองให้เป็นที่พักรองรับนักท่องเที่ยว มีธุรกิจนำพานักท่องเที่ยวดำน้ำ ล่องเรือ และธุรกิจร้านอาหาร ส่วนเกาะช้างในพื้นที่อื่นๆ มีสภาพความเป็นเมือง มีธุรกิจและการบริการ มีนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก การขยายตัวของความเป็นเมืองกำลังขยายตัวเข้ามาสู่เกาะช้างได้มากขึ้น ชุมชนสลักคอกซึ่งอยู่เกาะช้างใต้ ได้เลือกที่จะทำการท่องเที่ยวในรูปแบบของตนเอง จึงได้มีการรวมกลุ่มจัดทำการท่องเที่ยวโดยชุมชนขึ้น มีเป้าหมายหลักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นฐานทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชน มีกิจกรรมการท่องเที่ยวแบบไปเช้าเย็นกลับ ได้แก่ พานักท่องเที่ยวนั่งเรือมาชมธรรมชาติ ให้เช่าเรือแคนู และการมีร้านอาหารชุมชนให้บริการแก่นักท่องเที่ยว มีการบริหารจัดการแบบการถือหุ้นของคนในชุมชนหรือระบบสหกรณ์ ปัจจุบันมีชาวบ้านในชุมชนถือหุ้นเกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดในชุมชน เงินส่วนหนึ่งได้ใช้จ่ายคนในชุมชน 1 คน ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการแทนทั้งหมด ซึ่งพัชรินทร์ ผลกาจ ประธานชมรมนำเที่ยวที่บ้านสลักคอก (สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2554) กล่าวว่า “ชุมชนของเราจะไม่เหมือนชุมชนอื่น เราจะยังทำประมงเหมือนเดิม เราไม่ต้องมายุ่งกับเรื่องท่องเที่ยว มีคนจัดการให้เราแล้ว และขอให้ทุกคนร่วมรักษาทรัพยากรธรรมชาติเพราะเราเป็นเจ้าของร่วมกัน” เงินรายได้มีการปันผลคืนสู่สมาชิกของชมรมฯ ทุกปี เงินรายได้ส่วนหนึ่งมีการปันส่วนเพื่อใช้ในการจัดสวัสดิการ และการสงเคราะห์คนชราและเด็ก และการให้เงินสนับสนุนกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนแก่หมู่บ้านทุกเดือน จากผลการวิจัย “การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนสลักคอก” สามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงความท้าทายของชุมชนสลักคอก 3 ประการ ดังนี้

1. การเติบโตของการท่องเที่ยวเกาะช้าง ได้ส่งผลให้คนเข้าไปเที่ยวเป็นจำนวนมาก และนักท่องเที่ยวเริ่มแสวงหารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มากขึ้น หน่วยงานภาครัฐได้เข้าไปส่งเสริมและประชาสัมพันธ์ชุมชนช้างเคียงชุมชนสลักคอก จนกลายเป็นชุมชนท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง ชุมชนได้เปลี่ยนแปลงสภาพชุมชนเป็นชุมชนท่องเที่ยวที่มีบ้านพักรอรับนักท่องเที่ยวเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ คนในชุมชนเปลี่ยนอาชีพให้บริการที่พักเป็นอาชีพหลัก และการทำประมงเป็นอาชีพเสริมแทน โดยหน่วยงานภาครัฐได้พยายามเข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนงบประมาณพัฒนาชุมชนสลักคอกให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเช่นเดียวกัน จากบทเรียนที่ชุมชนสลักคอกได้เห็นจากชุมชนช้างเคียง ได้ต่อยอดความคิดร่วมกันของคนในชุมชนเมื่อมีการพูดคุยถึงทิศทางการพัฒนาการท่องเที่ยวของสลักคอกอยู่เสมอ โดยเลือกที่จะไม่ทำเหมือนชุมชนช้างเคียง และแม้ภาครัฐพร้อมจะสนับสนุน แต่ชุมชนก็เลือกที่จะปฏิเสธ และขอเลือกจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบของตนเอง

2. ชุมชนสลักคอกถือว่าเป็นชุมชนที่สามารถปรับตัวได้ดีในภาวะเช่นนี้ เพราะชุมชนรู้จักเลือกปรับ และใช้กลไกการรวมกลุ่มทางสังคมมาเป็นเกราะป้องกันตนเอง ด้วยการประชุมประชาคมหมู่บ้านทุกวันที่ 10 ของเดือน โดยให้องค์กรในชุมชนมารายงานความเคลื่อนไหวการดำเนินงานของตน และเชิญนายอำเภอ และหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่มาร่วมประชุมกับชุมชนทุกครั้ง เพื่อให้เกิดการสื่อสาร การซักถาม การพูดคุยสร้างความเข้าใจร่วมกันอย่างกว้างขวาง สิ่งที่สำคัญคือชุมชนแห่งนี้มีผู้นำชมรมนาเที่ยวพื้นบ้านที่เข้มแข็ง ซึ่งทำหน้าที่เป็นเลขานุการการประชุมประชาคมหมู่บ้านอีกตำแหน่งหนึ่ง มีความเข้าใจต่อกลไกการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นอย่างดี เนื่องจากได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนระดับประเทศที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ซึ่งได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเรียนรู้ถึงการจัดการท่องเที่ยวและผลกระทบจากการท่องเที่ยวร่วมกันอยู่เสมอ เมื่อได้ความรู้มาจากการเข้าร่วมประชุม หรือการเข้ารับการอบรมจากหน่วยงานภายนอกชุมชน บทบาทของผู้นำจะนำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดให้กับสมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันผ่านเวทีประชาคมหมู่บ้าน จึงเป็นส่วนสนับสนุนที่สำคัญที่จะทำให้ชาวบ้านรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เรียนรู้ที่จะรักษาสິงเดิมและเลือกปรับสิ่งใหม่อย่างเหมาะสม

3. การใช้ระบบผู้จัดการทำหน้าที่แทนชาวบ้าน ในการดูแลกิจการท่องเที่ยวของชุมชน ในขณะที่ชาวบ้านเกือบทุกคนรู้เรือนที่ถือนุ่น มีหน้าที่รักษาทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมให้คงอยู่ดังเดิม ได้สะท้อนถึงวิธีการจัดการตนเอง บนฐานคิดเชิงป้องกันด้วยการมีตัวแทนของคนในชุมชนทำหน้าที่เพื่อส่วนรวม ชาวบ้านจะได้ใช้ชีวิตในวิถีที่ตนอยู่ดังเดิม และการท่องเที่ยวโดยชุมชนทำให้คนในชุมชนได้รู้สึกถึงการเป็นเจ้าของร่วมกัน เพราะได้รับประโยชน์จากเงินปันผลและสวัสดิการของชุมชน อันเป็นผลจากความร่วมมือของคนในชุมชนที่ร่วมกันอนุรักษ์ รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ภาพประกอบ 1 กิจกรรมพายเรือคายัคสร้างรายได้เสริมให้กับคนในชุมชนสลักคอก

มิติด้านสังคม ชุมชนแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม (ทิพย์สุตา พุฒจร, 2552, น. 35-36) เป็นชุมชนที่มีการทำการเกษตรที่ต้องใช้ทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม ด้วยการเลี้ยงปลาน้ำจืด เลี้ยงกุ้ง และทำนา ที่ผ่านมาชุมชนประสบปัญหาโรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสียลงสู่ลำคลองสาธารณะ เมื่อชาวบ้านสูบน้ำเข้าในบ่อเลี้ยงกุ้ง ทำให้กุ้งที่เลี้ยงตายจำนวนมาก ผลกระทบที่เกิดขึ้นส่งผลให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเรียกร้องค่าเสียหายกับทางโรงงานอุตสาหกรรม แต่ไม่สามารถเจรจาตกลงกันได้ จึงได้ดำเนินการทางกฎหมายจนสามารถชนะคดีในที่สุด จากประสบการณ์การเคลื่อนไหวต่อสู้ของผู้นำกลุ่มและกลุ่มชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ถึงพลังในการร่วมกันต่อสู้กับปัญหาที่ทำให้สามารถผ่านพ้นไปได้ เกิดความรู้สึกร่วมกันและอยากรวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ประกอบกับผู้นำกลุ่มได้รับโอกาสจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ไปศึกษาดูงานกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิตของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต วัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่จะจัดสวัสดิการชุมชนด้วยตนเอง ซึ่ง ปัญหา โตกทอง ประธานกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและสวัสดิการชุมชนตำบลแพรกหนามแดง (สัมภาษณ์, 20 สิงหาคม 2552) กล่าวไว้ว่า “สวัสดิการที่รัฐจัดให้มาจากภาษีหรือเงินของชาวบ้าน ทำไมเราไม่ออมเงินเพื่อจัดสวัสดิการที่เราอยากมีเอง” เมื่อได้แนวคิดและนำความรู้รูปแบบการจัดสวัสดิการชุมชนให้กับสมาชิกได้เรียนรู้ร่วมกัน ส่งผลให้กลุ่มชาวบ้านต้องการจัดสวัสดิการของตนเอง และได้ให้ความสำคัญสวัสดิการที่มาจากทรัพยากรธรรมชาติ เพราะได้ให้ประโยชน์แก่คนในชุมชน จึงมีแนวคิดในการดูแลและรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืน

การจัดตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและสวัสดิการชุมชนตำบลแพรกหนามแดง จึงยึดหลักการให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทนระหว่างคนกับธรรมชาติ ระหว่างคนกับคน ระหว่างสมาชิกกับกองทุนสวัสดิการชุมชน บทเรียนจากชุมชนแพรกหนามแดง จากผลการวิจัย “การสังเคราะห์การจัดสวัสดิการชุมชนของประเทศไทย” สามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงความท้าทายของชุมชนแพรกหนามแดง 4 ประการ ดังนี้

1. การส่งเสริมการลงทุนของภาคอุตสาหกรรม ส่งผลให้มีการจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ของชุมชน ได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมต่อชุมชน ชุมชนแพรกหนามแดงได้ตระหนักในการเป็นผู้ถูกระงับ และได้ใช้สิทธิชุมชนในการเรียกร้องเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนเกิดการเรียนรู้ในสิทธิของตนเอง และเห็นความสำคัญของพลังกลุ่มสร้างอำนาจในการต่อรอง

2. บทเรียนในอดีต ปัญหาที่เคยประสบร่วมกัน ประสบการณ์ที่ต้องฟันฝ่า ได้สร้างความสามัคคีและความรู้สึกผูกพันของคนในชุมชน จากวิกฤตได้กลายเป็นโอกาสให้คนในชุมชนได้เรียนรู้บทบาทหน้าที่ของผู้นำและของตนเอง และมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อหาทางออกของปัญหาร่วมกัน เมื่อเกิดความเป็นหนึ่งเดียวจึงไม่ยากที่มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมเพื่อส่วนร่วม ชุมชนแห่งนี้ได้มีการทบทวนประวัติศาสตร์การต่อสู้ร่วมกันอยู่เสมอ ส่งผลให้เป็นแรงผลักดันของการขับเคลื่อนที่ต้องมีส่วนร่วมของทุกคนจึงจะประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ต้องการด้วยกัน

3. ภาครัฐได้ส่งเสริมให้ชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศรวมกลุ่มกันจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ โดยไม่ได้เกิดจากความต้องการและความพร้อมของชุมชน ส่งผลให้กลุ่มออมทรัพย์ต่างๆ ต้องประสบปัญหาและล่มสลายไปจำนวนมาก ในขณะที่ชุมชนแพรกหนามแดงได้มีการรวมตัวของคนในชุมชนจัดตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ขึ้นมาตามความต้องการร่วมกัน ทำให้กลุ่มสามารถดำเนินการมานานกว่า 10 ปี และได้กลายเป็นชุมชนตัวอย่างในการจัดระบบสวัสดิการของตนเองโดยมีชุมชนต่างๆ เข้ามาศึกษาดูงานจำนวนมาก

4. ชุมชนได้เห็นตัวแบบกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่ประสบความสำเร็จ และได้คิดหาทางจัดการตนเองให้เหมือนเช่นตัวแบบ ช่วงเวลาที่ผ่านมาชุมชนแห่งนี้สามารถมีเงินสะสมจำนวนมากและสามารถจัดสรรเงินสะสมมาเป็นสวัสดิการให้กับสมาชิกที่เป็นคนในชุมชน ปัจจุบันกลุ่มนี้มีสมาชิกเกือบทุกครัวเรือนในชุมชน แม้จะผ่านการได้เห็นตัวอย่างที่ดีจากที่อื่น แต่ชุมชนแห่งนี้ก็ไม่ได้นำความรู้ที่ได้มาใช้เป็นแนวทางการจัดการของตนเองทั้งหมด ชุมชนได้พยายามพัฒนาแนวทางการจัดสวัสดิการที่เหมาะสมต่อชุมชนของตน ด้วยการทำวิจัยท้องถิ่นขึ้น โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย จนสามารถพัฒนารูปแบบการจัดสวัสดิการแบบเกื้อกูลให้แก่สมาชิกในชุมชนให้สามารถเข้าถึงสิทธิประโยชน์อย่างเสมอภาคและเท่าเทียมตั้งแต่เกิดจนตายได้

ภาพประกอบ 2 องค์กรภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานที่ทำการกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์อย่างต่อเนื่อง

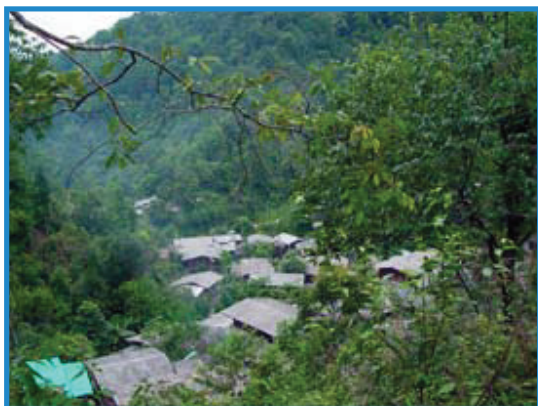
มิติด้านนิเวศ ชุมชนแม่กำปอง จังหวัดเชียงใหม่ (ทิพย์สุตา พุดจระ, 2553, น. 25-27) เป็นชุมชนขนาดเล็กที่มีการตั้งบ้านเรือนในหุบเขา มีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ คนในชุมชนส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากการปลูกกาแฟ เมียงหรือเรียกว่าใบชา การทำหัตถกรรมผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ และหมอนสมุนไพรใบชา ชุมชนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย การดำรงอยู่ของคนในชุมชนได้พึ่งพิงธรรมชาติ และสามารถมีไฟฟ้าใช้ที่มาจากพลังงานน้ำในชุมชน ส่งผลให้ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นฐานการผลิตเพื่อการบริโภคและการสร้างรายได้แก่คนในชุมชน ชุมชนยังคงรักษาแบบแผนทางวัฒนธรรม ประเพณีไว้อย่างเข้มแข็ง และด้วยข้อจำกัดพื้นที่ที่เป็นหุบเขาจึงไม่เอื้อต่อการทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ ชุมชนจึงมีความจำเป็นต้องพึ่งพาผลผลิตเพื่อการบริโภคจากตลาดภายนอกชุมชน เมื่อมีไฟฟ้าใช้ในชุมชน อุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าจึงเริ่มมีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน เงินที่หมุนเวียนในชุมชนจึงไหลออกสู่ภายนอกมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นความท้าทายของชุมชนที่ต้องลุกขึ้นมาทำตัวเองให้เข้มแข็ง เพื่อทำให้ตนเองอยู่รอด และสามารถรักษาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนให้ยั่งยืน จากผลการวิจัย “ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่กำปอง” สามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงความท้าทายของชุมชนแม่กำปอง 3 ประการ ดังนี้

1. ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นปัจจัยสร้างรายได้ให้กับชุมชน จากธรรมชาติของต้นเมียงที่ต้องการความชุ่มชื้นจากป่า ได้ส่งผลให้เกิดภูมิปัญญาการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติเพื่อการเจริญเติบโตของป่าเมียงขึ้น ยิ่งป่าธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ใบเมียงจะมีปริมาณและคุณภาพที่ดี เพื่อนำผลผลิตจากป่าเมียง มาทำใบเมียงหมัก และหมอนสมุนไพรป่า ชุมชนมีต้นไผ่ธรรมชาติจำนวนมาก สามารถนำมาแปรรูปเพื่อทำผลิตภัณฑ์

จากไม้ไผ่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มและรายได้แก่คนในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

2. ชุมชนได้ร่วมกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ชุมชนแม่กำปองเป็นชุมชนต้นน้ำจึงมีบทบาทสำคัญในการทำให้ป่าและน้ำอุดมสมบูรณ์ เพื่อส่งผ่านจากหมู่บ้านลงสู่หมู่บ้านปลายน้ำด้านล่างของชุมชน ด้วยความเข้มแข็งของผู้นำชุมชนและเจ้าอาวาสวัดแม่กำปองที่ผลักดันให้มีพิธีกรรมบวชป่า พิธีกรรมสืบชะตาน้ำทุกปี จึงเป็นภูมิปัญญาให้คนในชุมชนได้เกิดความรู้สึกถึงการได้รับประโยชน์จากธรรมชาติ เป็นการดึงใจ ดึงความคิด ให้เห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ดึงพลังมวลชนให้มีส่วนร่วมกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนมีเป้าหมายการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างพอเพียงและเพื่อการพึ่งตนเองได้ของชุมชน

3. ปัญหาต่างๆ ที่กำลังเข้ามาในชุมชน จึงเป็นความท้าทายที่ชุมชนเลือกที่จะทำตัวเองให้เข้มแข็งพอที่จะปะทะกับความเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลกระทบจากการพัฒนาจากภายนอก ชุมชนเลือกที่จะรักษาตัวตนของตนเอง ผูกใจให้เป็นหนึ่งเดียวของคนในชุมชนด้วยวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น และมีกิจกรรมร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง ความอุดมสมบูรณ์ของป่าและต้นน้ำได้สร้างพลังงานไฟฟ้า ส่งผลให้ชุมชนมีรายได้หมุนเวียนในชุมชนมากขึ้น เนื่องจากมีการจัดเก็บค่าไฟฟ้าในราคาถูกแก่คนในชุมชน และมีรายได้จากการขายไฟฟ้าให้กับการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค เพื่อสร้างเป็นกองทุนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยแต่ละครัวเรือนในชุมชนได้พยายามใช้พื้นที่ราบที่มีอยู่ในการปลูกพืชผักสวนครัว และเลี้ยงไก่เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน มีการจัดทำบัญชีครัวเรือน เพื่อสร้างความตระหนักในการใช้จ่ายตามความจำเป็น ป้องกันการเป็นหนี้สิน ที่อาจเกิดการเอาเปรียบทรัพยากรธรรมชาติของส่วนรวมเพื่อแสวงหาผลประโยชน์สู่ส่วนตน ความพยายามเหล่านี้ได้สะท้อนการพัฒนาตนเองให้เข้มแข็ง เพื่อการพึ่งตนเองได้ของชุมชน เพื่อป้องกันและรักษาความเป็นวิถีชุมชน และคงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ภาพประกอบ 3 สภาพชุมชนแม่กำปองท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์

บทสรุป

บทเรียนที่ชุมชนได้รับจากการพัฒนาของภาครัฐที่ไหลไปตามการพัฒนาสู่ความทันสมัย ที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ได้ท้าทายให้ชุมชนต้องสามารถปรับตัวให้รู้เท่าทันการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้ชุมชนได้เรียนรู้ที่จะควบคุมทิศทางการพัฒนาของตนเอง บนฐานทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ การพัฒนาชุมชนส่วนใหญ่จึงให้ความสำคัญต่อการสร้างความสมดุลของการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคม ได้ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวของชุมชนทั่วประเทศ ในความพยายามเรียนรู้ที่จะพึ่งตนเอง และหลายชุมชนได้กลายเป็นชุมชนต้นแบบให้กับชุมชนอื่นๆ เกิดการขยายความรู้จนเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเป็นตัวสะท้อนที่สำคัญของศักยภาพชุมชนที่สามารถพัฒนาตนเองได้ จากกรณีตัวอย่าง 3 ชุมชนข้างต้น สามารถจัดการชุมชนบนความท้าทายได้ 3 ประการ ได้แก่ 1) ความท้าทายของชุมชนในการเลือกปรับหรือปฏิเสธการพัฒนาของภาครัฐ 2) ความท้าทายของชุมชนให้พัฒนาเป็นเหมือนชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จ และ 3) ความท้าทายของชุมชนพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็ง ด้วยปัจจัยหนุนเสริมที่สำคัญ ได้แก่ การมีผู้นำที่มีแนวคิดพึ่งตนเอง การอนุรักษ์ และการพัฒนาที่ยั่งยืน คนในชุมชนที่มีจิตสำนึกรักท้องถิ่น มีจิตอาสา และจิตสาธารณะ ความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การใช้สังคมและวัฒนธรรมชุมชนมายึดโยงจิตใจคนในชุมชน รู้สึกถึงการเป็นพวกเดียวกัน การได้พบพวตนเอง มองอนาคตของชุมชนร่วมกัน บทเรียนในอดีต ปัญหาที่เคยประสบมา ทำให้เกิดพลังที่จะฝ่าฟันต่อไปร่วมกัน การรู้จักดึงศักยภาพทุนของชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด การเห็นตัวอย่างที่ดีและไม่ดีของชุมชนอื่น ทำให้เกิดแนวคิดที่จะเหมือนหรือไม่เหมือนชุมชนต่างๆ และอาจมีปัจจัยอื่นๆ ตามศักยภาพ ความพร้อม หรือแม้แต่สถานการณ์ของแต่ละชุมชนที่มีความแตกต่างกัน

ดังนั้นชุมชนแต่ละแห่งย่อมมีความพร้อมในการพัฒนาด้านตนเอง เพื่อสู่ความเข้มแข็งแตกต่างกันไป ความสำเร็จของการก้าวเดินท่ามกลางการพัฒนาสู่ความทันสมัย ชุมชนต้องสร้างความพร้อมให้คนในชุมชนมีความตั้งใจจริงที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหามุมชนด้วยตนเอง เป็นอันดับแรก คนในชุมชนมีความสามัคคี เอื้ออาทรเกื้อกูลกัน อยู่ในคุณธรรม จริยธรรม มีความเพียรในการดำเนินชีวิต ผู้นำชุมชนหรือกลุ่มแกนนำในการพัฒนาของชุมชนเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ เป็นบุคคลที่มีความเข้าใจและสามารถนำการเปลี่ยนแปลงได้ มีความพร้อมที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดองค์ความรู้ขึ้นในชุมชน ให้ความสำคัญกับกระบวนการและวิธีการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งจากภายในชุมชนเองและภายนอก คนในชุมชนควรมีความรู้ความเป็นมาของชุมชน รู้ประวัติศาสตร์ ประเพณีของชุมชน ให้เกิดความรู้สึกรักถิ่นฐานบ้านเกิด จะเป็นพลังใจที่จะพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้น การจัดทำแผนชุมชน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ เป็นแผนที่ทำมาจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เปิดโอกาสให้มีการเรียนรู้การพัฒนาจากชุมชนอื่น และสร้างเครือข่ายการพัฒนาาร่วมกัน และพัฒนาให้มีระบบติดตามประเมินผล นำมาเป็นบทเรียนเพื่อหาทางแก้ไขปัญหา และปรับแผนชุมชนให้มีความเหมาะสม (สรรรเสริฐ วงศ์ขุ่อม, 2549, น. 34-35)

การพัฒนาประเทศภาครัฐจึงต้องฟังเสียงประชาชนเจ้าของประเทศ และใช้ข้อมูลฐานรากซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ประกอบการพิจารณาเพื่อกำหนดนโยบายและแผนการพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม การกระจายอำนาจการปกครอง การจัดการสิ่งแวดล้อม และอื่นๆ ซึ่งจะช่วยให้ภาครัฐสามารถพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าได้อย่างมั่นคง ส่วนภาคประชาชนในระดับชุมชน ควรมีการรวมตัวของประชาชนเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อตนเอง มีความรักความสามัคคีกัน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกับเครือข่ายประชาชนที่ต่างชุมชน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลและแบ่งปันผลประโยชน์ที่ร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้น เหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ (ทัศนีย์ ลักษณะภิชนชัช, 2545, น. 24) เราไม่อาจคาดหวังให้ภาครัฐเปลี่ยนแปลงตนเอง แต่ชุมชนสามารถเลือกที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองสร้างชุมชนให้เข้มแข็งบนฐานการเรียนรู้และมีองค์ความรู้ในการขับเคลื่อนชุมชนให้สามารถก้าวผ่านความท้าทายท่ามกลางการพัฒนาสู่ความทันสมัยได้ด้วยตนเองอย่างมั่นใจและมั่นคง

เอกสารอ้างอิง

- จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ. (2547). *สังคมวิทยา*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ทิตยา สุวรรณะชฎก. (2543). *แนวคิดทฤษฎีสังคม*. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ทิพย์สุดา พุ่มจระ. (2552). *การสังเคราะห์การจัดสวัสดิการชุมชนของประเทศไทย*. เพชรบุรี: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. (2553). *ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่กำปอง กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่*. เพชรบุรี: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. (2554). *การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนสลักคอก จังหวัดตราด*. เพชรบุรี: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ทัศนีย์ ลักษณะนิชนชัย. (2545). *การสังคมสงเคราะห์ชุมชน: มรรควิธีสู่ชุมชนเข้มแข็ง*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร. (2547). *การพัฒนาองค์กรชุมชน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).
- บรรเทง พาพิจิตร. (2547). *สังคมวิทยา*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้งเฮาส์.
- สนธยา พลศรี. (2545). *หลักสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สมพงษ์ ดุลยอนุกิจ. (2549). *สังคมศาสตร์กับการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้งเฮาส์.
- สรรเสริญ วงศ์ชะอุ่ม. (2549). *แนวคิดการพัฒนาประเทศ*. นนทบุรี: เพชรรุ่งการพิมพ์.
- สุภาวงศ์ จันทวานิช. (2553). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุริชัย หวันแก้ว และคณะ. (2547). *สังคมและวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). *ทิศทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11*. เข้าถึงได้จาก: http://www.nesdb.go.th/Portals/0/news/annual__meet/53/book/BookYearend2010.pdf. (วันที่ค้นข้อมูล: 15 กันยายน 2554).
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2549). *กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลงจากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.
- Lauer, R.H. (1990). *Perspectives on social change*. (4th ed.). Massachusetts: A Division of Simon&Schuster.